

Projektas „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“ – skaitmeninamų objektų atranka

Skirmantė KVIETKAUSKIENĖ,
Jolita STEPONAITIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius,
el. p.: s.kvietkauskiene@lnb.lt
j.steponaitiene@lnb.lt

Projekto „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“ rengimo metu buvo suformuoti kultūros paveldo atrankos skaitmeninimui kriterijai, grįsti MINERVA programos rekomendacijomis. Tačiau universalių kriterijų, tinkančių visiems, rasti neįmanoma, nes skirtinga kultūros paveldo objekto vertė bei pačios organizacijos, dalyvaujančios skaitmeninimo programoje, profilis lemia atrankos kriterijų būtinybę. Todėl Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, vykdydama jai pavestas publikuoto kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo funkcijas ir siekdama atkreipti valstybės institucijų dėmesį į poreikį integruotis į Europos elektroninio turinio erdvę, parengė kilnojamųjų kultūros vertybių ilgalaikio išsaugojimo koncepcijos projektą, kuriame numatoma integruoti atminties institucijas, skaitmeninti kultūros paveldą ir sukurti bendrą informacinę sistemą. Koncepcijoje pateikti ir bendrieji kultūros paveldo skaitmeninimo objektų atrankos kriterijai.

Reikšminiai žodžiai: atrankos kriterijai; skaitmeninimas; kultūros paveldas, atminties institucijos.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos vienas iš pagrindinių uždavinių yra kaupti, išsaugoti ir sudaryti galimybes savo šalies ir užsienio vartotojams pažinti publikuotą ir rankraštinių Lietuvos kultūros paveldą. Visa tai vykdoma ir tradicinėmis formomis, ir pritaikant naujoves. Sparti informacinių technologijų raida, žinių visuomenės keliama uždaviniai daro didelę įtaką kultūros paveldo ir jo sklaidos sampratai, keičia atminties institucijų (bibliotekų, archyvų, muziejų) funkcijas ir vaidmenį. Pasaulyje sparčiai kuriamos ir diegiamos skaitmeninimo programos. Tai dalis fondų apsaugos programų. Bibliotekas ir kitas atminties institucijas, saugančias savo šalies kultūros paveldą, kurti tokias programas skatina tarptautinės organizacijos, tokios kaip UNESCO, IFLA, LIBER ir kt. Šios programos užtikrina ne tik patikimą sukauptų vertybių saugojimą, bet ir jų pateikimą vartotojui jam priimtina forma. Ne tik Lietuvos nacionalinės bibliotekos, bet ir kitų Lietuvos, užsienio institucijų patirtis rodo, kad daugiausia dėmesio buvo skiriama kultūros paveldo išsaugojimui, o vykdomų skaitmeninimo programų pagrindinis tikslas – saugomą objektą konvertuoti į skaitmeninį formą, tačiau nuveiktų darbų ir vartotojų poreikių analizė

parodė, kad požiūris į prieigą ir vartotojo poreikiai keičiasi. Virtualiosios komunikacijos terpės kūrimas skatina atminties institucijas ieškoti optimalaus skaitmeninto kultūros paveldo valdymo šioje terpėje metodų, įvertinant vidaus ir išorės veiksnius, vadybinius, metodinius ir techninius sprendimus, keisti požiūrį į vartotoją, jungtis į bendrus tinklus ir kurti prieigą prie kultūros paveldo, naudojant modernius informacijos pateikimo ir valdymo metodus.

Šiame straipsnyje bus aptariama Lietuvos publikuoto ir rankraštinių kultūros paveldo atranka skaitmeninimui bei atrankos kriterijų formavimas.

Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomo publikuoto ir nepublikuoto paveldo dokumentus galėtume suskirstyti į tokias grupes:

- rankraštiniai ir archyviniai dokumentai: tekštai, autografai, kartografija, natos, ikonografija, dauginimo priemonėmis leisti mažatiražiai rankraštiniai dokumentai;
- spausdinti dokumentai: knygos, periodiniai leidiniai, oficialieji dokumentai, kartografija, natos;
- garso dokumentai: šelako plokštelės, vinilo plokštelės, magnetinės juostos, kompaktinės plokštelės;

– vaizdo dokumentai: fotodokumentai, garso ir vaizdo dokumentai;
– elektroniniai ištekčiai.

Nuo publikuoto ir nepublikuoto kultūros paveldo turinio priklauso atrankos kriterijų formavimas.

Dažniausiai atminties institucijų profilis, jų saugomų dokumentų vertė nulemia prioritetų ir atrankos kriterijų pasirinkimą. Straipsniuose, kuriuose aptariamos skaitmeninimo problemos, nerekomenduojama skaitmeninti visko iš eilės, sakoma, kad reikia visapusiškai įvertinti dokumento vertę ir reikšmę, vartotojų poreikius ir tuomet suformuoti dokumentų atrankos kriterijus. Priešingu atveju kyla grėsmė pakartoti XX a. bibliotekų klaidą, kai buvo siekiama sukaupti universalų pasaulio literatūros fondą¹.

Pradėjus skaitmeninimo darbus Europos bibliotekose vyravo nuomonė, kad vykdomų programų pagrindinis tikslas – dokumentų apsauga. Todėl pagrindiniai atrankos kriterijai buvo dokumento fizinė būklė, jo unikalumas, reikšmė pasaulio ir krašto kultūrai. Rengiant projektą „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“, išanalizuota atminties institucijų, jau turinčių patirties skaitmeninimo srityje, veikla. Pastebėta, kad vyravęs požiūris kinta. Dabar dažniausiai išskiriami du požiūriai į publikuoto kultūros paveldo objektų atrankos skaitmeninimui kriterijus: dokumentų apsauga ir prieiga prie kultūros paveldo bei mokslo žinių. Tai patvirtina ir jau dešimtmečio skaitmeninimo srities patirtį turinčios Čekijos nacionalinės bibliotekos darbo rezultatai. 1995 m. siekdama apsaugoti originalus ji pradėjo vykdyti viduramžių rankraščių skaitmeninimo programą. Tačiau dabar Čekijos nacionalinės bibliotekos vykdomos programos sprendžia kur kas platesnius uždavinius, kaip kultūros paveldo apsauga ir jo sklaida, mokslo žinių kaupimas ir prieigos prie jų organizavimas, įsitraukimas į naujus projektus ir naujų partnerių pritraukimas. Geros patirties pavyzdžiai galėtų būti Suomijos², Australijos³ nacionalinės skaitmeninimo programos ir vykdomi projektai, kurie jau turi keletą metų patirtį, ir nauji skaitmeninimo srities vardai, pavyzdžiui, Estijos nacionalinė biblioteka⁴.

Atrankos kriterijų formavimą diktuoja paties skaitmeninimo projekto tikslas, pavyzdžiui, 1999–2000 metais Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (nuo 2001 m. Retų knygų ir rankraščių skyrius) kartu su Matematikos ir informatikos institutu rengė bendrą projektą „Pergamentų kolekcija“⁵. Suprantama, kad šiam projektui dokumentai buvo atrenkami pagal vieną bendrą požymį – priklausymą bibliotekoje saugomai XIV–XX a. istorinių dokumentų, parašytų ant pergamento, kolekcijai⁶. Tarpvalstybinis projektas MUSICALIA – tai Europos ankstyvosios muzikos rankraščių skaitmeninės saugyklos dalis⁷, todėl dokumentų atranką lemia tai, kad pats dokumentas turi būti atitinkamo laikotarpio muzikinis rankraštis. Tokių pavyzdžių galėtume rasti ir daugiau, nes dokumentų skaitmeninimo projektų kiekviename

šalyje ar institucijoje, taip pat bendrų tarp šalių ir institucijų vykdoma daug.

Sunkiau vykdyti objektų ir kolekcijų atranką skaitmeninimui, kai imamasi šalies publikuoto ir nepublikuoto kultūros paveldo skaitmeninimo programos, nes tai apima daugiau nei penkis šimtus metų kurtų vertybių skaitmeninimą. Atranka yra sudėtingas procesas, todėl, siekiant objektyvumo, reikia nusistatyti kriterijų sistemą, kuri geriausiai atitinka konkrečios šalies esmę ir tikslus. Dažniausiai atsižvelgiama į du kriterijus:

- objekto vertė, būklė, turinys;
- vartotojų poreikiai.

Pasirinkimą skaitmeninti vieną ar kitą kolekciją ar kitokį objektą gali lemti vienas kriterijus (pvz., dokumento unikalumas arba fizinė būklė ir kt.), bet dažniausiai įvertinama keliais pagrindiniais aspektais. Iširti vartotojų poreikius nėra lengva, dokumentų panaudos statistiniai duomenys nėra patikimas rodiklis nustatant vartotojų poreikius.

„Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo koncepcijoje“ bendraisiais kultūros paveldo skaitmeninimo objektų atrankos kriterijais įvardijama: unikalumas; turinys ir vertė; fizinė būklė; amžius⁸.

Būtent šiais kriterijais ir remiamasi atrenkant dokumentus skaitmeninimui vykdam „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimo“ projektą.

Formuluojant Lietuvos publikuoto kultūros paveldo atrankos kriterijus, kuriais vadovaujantis sudaromos skaitmeninamų objektų kolekcijos, remtasi mokslinė ir specialiaja literatūra, kurioje įvardyta ir pagrįsta Lietuvos raštijos raidos istoriškumo samprata⁹, Lietuvos knygos istorija, pateikta lietuviškos knygos raidos periodizacija¹⁰, bei santykiais su kitais mokslais: kultūros istorija, literatūros istorija, kalbos, iš dalies ekonomikos bei technikos raidos istorija. Geriau suvokti publikuoto Lietuvos kultūros paveldo savitumus leido Lietuvos nacionalinės bibliografijos leidiniai ir jų rengimo principai¹¹. Atsižvelgta ir į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ rekomenduojamus kriterijus, įvardijant svarbiausiuosius šalies dokumentinio paveldo objektus¹².

Vienas svarbiausių dokumentų atrankos kriterijų būtų dokumento publikavimo ar sudarymo istorinis laikotarpis (amžius). Jis liudija krašto ekonomines, politines ir socialines permainas bei krizes, kultūros lygį, spaudos atsiradimą ir raidą, raštijos ir mokslo vystymąsi, tradicijų formavimąsi.

Daug žalos šiam krašto paveldui padarė karai ir okupacijos. Suiručiu metu, dėl cenzūros, politinių bibliotekų „valymų“ kai kurie dokumentai tapo raritetais. Dalis archyvinių dokumentų rinkinių ir bibliotekų kolekcijų išliko fragmentiškai, kiti pateko į užsienio saugyklas. Dėl to labai svarbu išsaugoti išlikusius dokumentų egzempliorius. Todėl atrenkant dokumentus skaitmeninimui svarbu neužmiršti dokumentų retumo ir unikalumo kriterijaus.

Politinės, ekonominės ir socialinės sąlygos nulėmia dokumentų turinį. Jame atsispindi šalies visuomeninės ir mokslinės minties raida, atskirų visuomenės grupių ir bendruomenių identitetai, sąsaja tarp praeities, dabarties ir ateities visuomenės raidos, istoriniai, kultūriniai ar intelektualiniai socialinių ir humanitarinių mokslų, politikos, ideologijos, meno sričių įvykiai. Publikuoto ir nepublikuoto paveldo dokumentai liudija esminius lietuvių kalbos, kultūros, visuomenės elgesio, religijų, meno, politikos plėtros aspektus ar socialinį, etninį ir visuomeninį kontekstą, kuriame tas paveldas buvo sukurtas. Juose gali būti atspindėta krašto istorija, pereinamųjų laikotarpių progreso ir regreso esmė, žymių asmenybių ar asmenų grupių įtaka. Tai sąlygoja turinio kriterijaus išskyrimą.

Dar vienas labai svarbus atrankos kriterijus – dokumentų fizinė būklė. Šio kriterijaus svarbą sąlygoja tai, kad kyla didelis pavojus prarasti vertingą kultūros paveldo dalį. Visos pasaulio institucijos, saugančios publikuotą ir nepublikuotą kultūros paveldą, susiduria su XIX a. pabaigos dokumentų, ypač periodinių leidinių, spausdintų rūgščiame popieriuje, kuris yra trumpaamžis, apsaugos problemomis. Kai kurios šalys, nustatydamos paveldo apsaugos prioritetus (Lietuva, Čekija, Suomija, Didžioji Britanija), vykdo šių dokumentų mikrofilmavimo ir skaitmeninimo programas, kurios padeda sutaupyti lėšų, nes tokių dokumentų restauravimas yra labai brangus ir pinigine, ir laiko, ir saugojimo vietos prasme. Naujos technologijos sukūrė naujas dokumentų laikmenas, atsirado galimybė informaciją fiksuoti ne tik dokumentuose, rašytuose ir spausdintuose popieriuje, pergamente ir t. t., bet ir vaizdo, garso dokumentuose: nuotraukose, kino juostose bei šelako, o vėliau ir vinilo plokštelėse. Tačiau tobulėjant technologijoms atsirado naujų problemų: kaip šias laikmenas išsaugoti ir jose esančią informaciją padaryti prieinamą visuomenei. Vis labiau įsigali emuliacijos metodas, kuris aktualus saugant bei naudojant jau ir šių dienų elektroninius dokumentus.

Dar vienas kriterijus – dokumento kalba. Mūsų šalies politinė padėtis iki XX a. pradžios buvo ypač nepalanki lietuviškam rašytam ir spausdintam žodžiui. XIV–XVIII a. lietuvių kalba taip ir netapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarine kalba, o dėl istorinių bei religinių peripetijų rašytinis lietuviškas žodis tapo opozicija. Tai nulėmė, kad pirmoji lietuviška knyga buvo išspausdinta Rytų Prūsijoje ir beveik šimtmečiu vėliau negu Vakarų Europoje, o pirmąjį šimtmetį po pirmosios knygos pasirodymo išleista tik per 50 knygų lietuvių kalba. Projektą praplėtus, kuriant „Integralią virtualią bibliotekų informacinę sistemą“, atsirado naujos, daug platesnės galimybės, leidžiančios apimti ir kitus rašytinio ir publikuoto paveldo barus. Savo vietą projekte rado ir Lietuvoje išleistos knygos lotynų, lenkų kalbomis.

Vieno dokumento ar visos kolekcijos pasirinkimą lemia ne vienas, bet keletas kriterijų. Įvertinus tai, kad

daugiausia dėmesio skiriama senojo publikuoto kultūros paveldo daliai, daugelis dokumentų atitiks visus kriterijus.

Lietuvos atminties institucijose sukauptas publikuotas ir nepublikuotas kultūros paveldas, kuris formavosi šimtmečius. Jis saugomas įvairiose Lietuvos ir užsienio saugyklose. Kiekvienos atminties institucijos misija, veikla ir uždaviniai nulėmia, koks kultūros paveldas joje saugomas.

Lietuvos archyvų departamento skaitmeninimo objektas – Romos katalikų bažnyčios krikšto, santuokos ir mirties metrikų aktų knygos. 1545–1563 m. vykęs Tridento visuotinis Romos katalikų bažnyčios susirinkimas įpareigojo visas katalikų bažnyčias rašyti krikšto, santuokos ir mirties metrikų aktų knygas. Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos beveik visų Lietuvos Romos katalikų bažnyčių krikšto, santuokos ir mirties metrikų aktų knygos, kurių chronologinės ribos yra nuo 1599 iki 1940 m. Tai yra pagrindinis XV–XX a. istorijos šaltinis, naudojamas genealoginiams tyrimams. Šios aktų knygos yra svarbus istorijos šaltinis tyrinėjant regionų istoriją, toponimiką, onomastiką, lingvistiką, medicinos istoriją, gyventojų genealogiją ir demografiją. Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos trijų rūšių metrikų aktų knygos: *unicata* – originalios bažnytinės knygos, *extractum* – nuorašai, kurie buvo siunčiami į vyskupijos kanceliariją, ir *vėlesni nuorašai*, kurie buvo siunčiami į apskrities teismą. Pačios vertingiausios yra autentiškos bažnytinės knygos. Nuo 1990 m. intensyviausiai naudojamos Romos katalikų bažnyčių metrikų aktų knygos. Archyvo skaitykloje per vieną darbo dieną išduodama daugiau kaip 300 metrikų aktų knygų. Didelį susirūpinimą kelia šiuo metu labai intensyviai naudojamų Lietuvos Romos katalikų bažnyčių fondų metrikų knygų fizinė būklė. Galima teigti, kad iškilo reali grėsmė jų išsaugojimui: kadangi didesnės dalies šių bažnytinių metrikų knygų nėra pagaminta atsarginių kopijų, tiek archyvo darbuotojai, tiek skaitytojai naudoja jų originalus. Šiuo metu archyvas jau sustabdė 1420 bažnytinių metrikų knygų išdavimą į skaityklą ir šis skaičius sparčiai didėja. Dėl lėtų restauravimo tempų šių bylų išdavimas gali būti ribojamas dešimtmečiais. Todėl prioritetas teikiamas blogos fizinės būklės metrikų aktų knygų skaitmeninimui.

Lietuvos dailės muziejus pirmenybę teikia gausiems muziejaus lituanistikos rinkiniams. Skaitmeninti pradeda nuo įvairiomis grafikos ir tapybos technikomis sukurtų eksponatų popieriuje, bibliografinių retenybių, archyvo dokumentų, kurie dėl savo unikalumo, medžiagos trapumo bei neilgalaikiškumo ar nepatenkinamos, o kartais ir visiškai prastos būklės yra itin pažeidžiami, dažnai neprieinami ir nežinomi tyrinėtojams bei visuomenei.

Atsižvelgiant į Lietuvos rašytinio ir publikuoto kultūros paveldo apimtį, būtina nustatyti ne tik dokumentų atrankos kriterijus, bet ir skaitmeninimo darbų etapus.

Remiantis Lietuvos spaudos ir knygos istorijos vertinimais bei senosios Lietuvos knygos periodizacija, buvo parengti skaitmeninamų objektų ir jų kolekcijų sąrašai. Lietuvos nacionalinės bibliotekos specialistai, vykdydami savo įsipareigojimų projektui dalį (projekte yra numatytas labai konkretus skaitmeninamų puslapių skaičius), sąrašus rengia orientuodamiesi į šioje bibliotekoje sukauptus dokumentus, jų reikšmę spaudos ir kultūros istorijai, jų fizinę būklę ir, be abejo, vartotojų poreikius. Todėl šiuo etapu nenumatytas žemėlapių, atvirukų ir panašių dokumentų skaitmeninimas, nes jų kolekcijos Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje labai negausios, o dokumentai dėl savo specifikos ne visi sukataloguoti elektroniniame kataloge, be to, svarbu ne tik dokumento skaitmeninis vaizdas, bet ir struktūruotas, išsamus dokumento bibliografinis įrašas.

Rengiant dokumentus skaitmeninimui lygiagrečiai vykdoma keletas darbų. Remdamesi sąrašu, kuris sudarytas pagal Lietuvos bibliografiją¹³, Nacionalinės bibliografijos duomenų banką¹⁴, naujo Virtualios bibliotekos kūrimo skyriaus darbuotojai dokumentą identifikuoja: nustato jo autentiškumą, patikrina, ar visi dokumente pateikti duomenys atitinka bibliografiniuose šaltiniuose nurodytus duomenis, bei nustato dokumento fizinę būklę, skaitmeninimui pasirinkdami išsamiausius ir geriausios fizinės būklės egzempliorius.

Skaitmeninimui atrinktų dokumentų sąrašus tvirtina ir egzemplioriaus pasirinkimo iš kelių egzempliorių klausimus sprendžia Lietuvos nacionalinės bibliotekos generalinio direktoriaus sudaryta Skaitmeninamų objektų aprobavimo komisija, kurią sudaro bibliotekos knygotyros ir restauravimo specialistai. Kiekvienam skaitmeninimui atrinktą dokumentui yra užpildomas „Skaitmeninamo objekto pasas“, kuriame fiksuojami duomenys apie dokumentą: skyrius saugotojas, dokumento rūšis, inventoriaus numeris, šifras, autorius, pavadinimas, išleidimo/sudarymo vieta, metai, apimtis, objekto vertė (žinomas egzempliorių skaičius), pastabos apie iliustracijas, įklijas, antspaudus, marginalijas, paginacijas ar foliacijas klaidas. Šiame pase pažymimi nurodymai restauratoriams ir skaitmenintojams.

Pagal projektą iš Lietuvos nacionalinės bibliotekos fondų turi būti suskaitmeninta:

Dokumentų rūšis	Puslapių skaičius
Laikraščiai lietuvių kalba (mikrofilmai)	680 000
Laikraščiai kitomis kalbomis (mikrofilmai)	338 000
Žurnalai kitomis kalbomis (mikrofilmai)	66 000
Žurnalai lietuvių kalba, 1883–1940 (mikrofišos)	506 000
Periodiniai leidiniai lietuvių kalba (originalai)	1 175 512
Knygos lietuvių kalba, 1547–1904	337 655
Knygos lotynų kalba, XVI–XVII a.	31 932
Knygos lenkų kalba, XVI–XVIII a.	192 555
Lietuvos Respublikos oficialieji dokumentai (spaudiniai)	12 000
Rankraštiniai dokumentai	20 000
Iš viso:	3 327 654

Lietuvos dailės muziejaus indėlis į projektą yra 98 000 objektų. Tai grafikos darbų, nuotraukų ir negatyvų, rankraščių ir spausdintų, planų ir piešinių, tekstilės darbų, bonistikos, sfragistikos, vaizduojamosios dailės darbų skaitmeninės kopijos. Kito projekto partnerio, Lietuvos archyvų departamento, indėlis – 180 000 skenuotų puslapių istorinių dokumentų. Archyvo objektas – Lietuvos Romos katalikų bažnyčių krikšto, santuokos ir mirties aktų knygos.

Lietuvos nacionalinė biblioteka, atsižvelgdama į dokumentų svarbą šalies istorijai, kultūrai ir mokslui, dokumentų fizinę būklę bei vartotojų poreikius, skaitmeninimui pasirinko šias dokumentų kolekcijas:

I. Senoji lietuviška knyga (1547–1863). Pirmoji lietuviška knyga buvo išspausdinta tada, kai Europa jau turėjo šimtąmetę spausdintos knygos patirtį. Ji sudaro tik neįdomią dalį to laikmečio visos įvairiakalbės spaudos. Pagrindiniai lietuviškos knygos leidimo ir spausdinimo centrai buvo Vilnius ir Karaliaučius. Keičiantis Europos ekonominiams ir politiniams sąlygoms visa spauda, taip pat ir lietuviška, suaktyvėjo XVIII a. pabaigoje. Išaugo tiražai, praplėtė repertuaras, knyga tapo preke. Turinio prasme šio laikotarpio spaudą sudaro dvi grupės:

1. Religinė (katekizmai, biblijos, giesmynai, maldaknygės, pamokslų knygos);

2. Pasaulietinė (elementoriai, žodynai, gramatikos, grožinė literatūra, oficialūs valdžios raštai, knygos praktikos reikalams, kalendoriai). Didžiausią kolekcijos dalį sudaro knygos (per 1470).

II. Spaudos draudimo laikotarpio spauda (1864–1904). Šio laikotarpio lietuviškos knygos spaudos raidą lėmė svarbūs XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios reiškiniai: baudžios panaikinimas, lietuviškos spaudos lotynišku raidynu uždraudimas bei caro valdžios mėginimas įvesti lietuviškiems spaudiniams rusišką raidyną – „graždanką“. Todėl lietuviškos spaudos leidybos centrais tapo Mažoji Lietuva ir JAV. Lietuviškos spaudos draudimo metais buvo dažnai leidžiamos kontrafakcijos (leidiniai, kuriuose sąmoningai klastojama išleidimo vieta, metai ar autoriaus pavardė). Per šį laikotarpį buvo išleista daugiau kaip 4000 dokumentų lietuvių kalba. Pagal leidinių turinį išskirtinos šios spaudos grupės:

1. Mokslinė literatūra (moksliniai leidiniai (knygos, atspaudai), skirti lituanistikos problemoms: gramatikos, žodynai, lietuvių kalbos, jos tarmių tyrinėjimai, senųjų ir tarminių tekstų publikacijos, kitų kalbų vadovėliai, chrestomatijos ir Lietuvos istorijos leidiniai);

2. Mokslo populiarinimo ir praktinės knygos (tematika – geologija, geografija, biologija, astronomija, fizika, technika, medicina, žemės ūkis, ekonomika, istorija, knygos istorija, praktinės knygelės, skirtos žemės ūkiui, amatams, medicinai);

3. Mokomoji literatūra (elementoriai, vadovėliai);

4. Informaciniai leidiniai (kalendoriai, knygų katalogai, bibliografijos rodyklės);

5. Grožinė literatūra ir tautosaka (beletrizuoti istorinio, geografinio turinio pasakojimai, poezijos, prozos, dramos kūriniai, verstinė literatūra, vaikų literatūra, mokslinės ir šviečiamosios reikšmės tautosakos rinkiniai, grožinės literatūros leidiniai pagal tipus – raštai, leidinių rinkiniai, serijos);

6. Religinė literatūra (biblijos, maldaknygės, giesmynai, religinė grožinė literatūra, pamokslai);

7. Oficialioji dokumentinė literatūra (valdžios įsakymai, skelbimai, draugijų įstatai, pakvietimai į susirinkimus, renginius, jų programos ir t. t.);

8. Masinė agitacinė literatūra (atsišaukimai).

Didžiausią kolekcijos dalį sudaro knygos ir kalendoriai (per 3300). Į atskirą grupę išskirti smulkieji spaudiniai: atšišaukimai, renginių programos, kvietimai (iš viso per 650). Taip pat periodiniai leidiniai, daugiausia rūgščia-me popieriuje.

III. XVI–XVII a. Lietuvos lotyniškos knygos. Lotyniškos knygos sudarė dalį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) įvairiakalbės raštijos. Lotynų kalba, į Lietuvą atėjusi dar XIII a., buvo labai svarbi įvairiose valstybės raiškos sferose. Nuo XIV a. ji buvo vartojama kanceliarijoje, XV a. pr. į lotynų kalbą buvo išversta Lietuvos kunigaikščių metraščio seniausioji dalis, vis dažniau vartota valstybiniais reikalams. Nuo XV a. pab. buvo parašyta religinių, politinių, publicistinių, istorinių, poleminių, mokslo, mokomųjų veikalų, grožinės literatūros: poezijos, panegirikų. Geografinis spaudos centrų paplitimas nėra platus: daugiausia išspausdinta Vilniuje, Kėdaičiuose, likusieji spaudiniai – kituose LDK priklausiusiuose miestuose: Liubčioje, Nesvyžiuje, Slucke ir kitur. Per šį laikotarpį išleista per 1500 spaudinių lotynų kalba. Pagal turinį išskirtinos šios spaudinių, išleistų lotynų kalba LDK XV–XVII a., grupės:

1. Mokslinė literatūra (gramatikos, žodynai, kitų kalbų mokymo vadovėliai ir pan.);

2. Mokslo populiarinimo ir praktinės knygos;

3. Mokomoji literatūra (vadovėliai, vadovai);

4. Grožinė literatūra (poezija, proza, dramos veikalai, verstinė literatūra, memuarai, kalbos, panegirikos);

5. Religinė literatūra (šventųjų gyvenimo aprašymai, popiežių, vyskupų kreipimaisi ir laiškai);

6. Oficialieji valdžios leidiniai;

7. Kiti smulkieji spaudiniai (apimtis – iki 4 p.).

IV. XVI–XVIII a. Lietuvos lenkiškos knygos. Kolekciją sudaro 1601–1800 metais LDK teritorijoje išleistos lenkiškos knygos, knygos su gretutiniais kelių kalbų tekstais, keliakalbės knygos, kuriose didžioji dalis teksto lenkų kalba. Tai mokslinė, grožinė, bažnytinė ir kt. literatūra:

1. Mokslinė literatūra (gramatikos, žodynai, kitų kalbų mokymo vadovėliai ir pan.);

2. Mokslo populiarinimo ir praktinės knygos (vyrauja geografijos, medicinos, biologijos, žemės ūkio, istorijos tematika, praktinės knygelės, skirtos liaudies medicinai, amatams, žemės ūkio įgūdžių tobulinimui);

3. Mokomoji literatūra (vadovėliai (elementoriai, chrestomatijos), vadovai (žinynai));

4. Grožinė literatūra (poezijos, prozos veikalai, dramos, verstinė literatūra, memuarai, kalbos, panegirikos);

5. Informaciniai leidiniai (kalendoriai, spaustuvių katalogai, teatrų vaidinimų programos);

6. Religinė literatūra (biblijos, maldaknygės, giesmynai, katekizmai, šventųjų gyvenimo aprašymai, popiežių, vyskupų kreipimaisi ir laiškai);

7. Oficialieji leidiniai (valdžios įsakymai, statutai, teisės aktai, teisminių tyrimų medžiaga).

V. Lietuviška periodinė spauda (iki 1940 m.). Dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių periodika lietuvių kalba daugiau kaip aštuoniasdešimt metų (1823–1904) telkėsi ir plėtojosi Mažojoje Lietuvoje ir JAV. 1904 m. vėl leidus lietuvišką spaudą, pasirodė periodinių leidinių ir Didžiojoje Lietuvoje. Suaktyvėjo leidyba Vilniuje. Savo spaudą ėmė ugdyti partijos, atsirado įvairioms skaitytojų grupėms skirtų leidinių, pirmieji literatūriniai spaudiniai. Be to, lietuviai tęsė periodikos leidimo tradicijas emigracijoje. 1919–1940 m. leidybos centru tapo Kaunas. Imta leisti oficialius Lietuvos valstybės ir vyriausybės laikraščius. Spausdintos produkcijos srautas didėjo, galima išskirti šias jos grupes:

1. Politinių partijų periodiniai leidiniai (tautininkų, krikščionių demokratų, liaudininkų, socialdemokratų, komunistų);

2. Bendrojo pobūdžio periodiniai leidiniai (visuomeniniai politiniai, bulvarinio pobūdžio);

3. Atskiroms skaitytojų grupėms skirta periodika (darbininkams, jaunimui, moterims, vaikams, skautų, studentų, moksleivių, religinė);

4. Specializuoti periodiniai leidiniai (kultūros ir meno, mokslo, literatūriniai, pedagogikos, medicinos ir sveikatos apsaugos, teisės, ekonomikos ir technikos, skirti įvairių ūkio šakų darbuotojams, karinės ir krašto apsaugos tematikos, sporto, kalbos, spaudos ir bibliografijos, satyros ir humoro leidiniai);

5. Regioninė ir Vilniaus krašto periodika (Klaipėdos ir Vilniaus krašto, kitų Lietuvos regionų);

6. Periodika lietuvių kalba užsienio šalyse (JAV, Didžiojoje Britanijoje, Latvijoje, Kanadoje, Pietų Amerikoje, Australijoje ir kt.).

Bibliografijos rodyklėse yra užregistruota apie 3400 periodinių leidinių – laikraščių, žurnalų, tęstinių ir vienkartinų. Gan vėlai lietuvių kalboje pasirodęs terminas „žurnalas“ lėmė, kad taip periodinius leidinius imta vadinti tik XX amžiaus antrąjį dešimtmetį. Iki tol žurnalais laikytini leidiniai buvo vadinami laikraščiais.

Apie 1100 laikraščių ir žurnalų – rankraštiniai bei

leisti dauginimo priemonėmis. Šie leidiniai turi turtingą istoriją, jų reikšmė lietuviams kovojant už kultūrinės teisės yra neabejotina. Laikui bėgant, rašalas blunka ir tekstai tampa sunkiau įskaitomi. Spaustuvėse spausdinti periodiniai leidiniai (apie 1700) yra daugiausia rūgščiame popieriuje, kai kurių išlikę po vieną egzempliorių arba yra labai reti. Kai kurių vertingų spausdinių originalai saugomi tik užsienyje: Rusijoje (Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje, Rusijos nacionalinėje bibliotekoje, Rusijos valstybinėje bibliotekoje), Vokietijoje (Marburgo prie Lano bibliotekoje, Berlyno miesto bibliotekoje), Lenkijoje (Poznanės universiteto bibliotekoje, Torunės universiteto bibliotekoje) ir kt.

VI. 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos teisės aktai ir kiti oficialieji dokumentai. Šioje kolekciijoje sukaupti Lietuvos valstybės teisės šaltiniai, liudijantys Lietuvos teisės ir diplomatijos kūrimo procesą:

1. Lietuvos Respublikos konstitucijos;
2. Lietuvos Respublikos teisės aktai, Respublikos Prezidento ir kiti valdžios aktai, įstatymai, nutarimai taisyklės ir kiti oficialieji dokumentai, spausdinti 1918–1940 m. „Vyriausybės žiniuose“;
3. Steigiamojo Seimo darbai [posėdžių stenogramos] 1920–1927;
4. 1-ojo Seimo stenogramos 1922–1927, 1936–1939;

5. Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1940;

6. Lietuvos Respublikos tarptautinių santykių dokumentai 1918–1940;

VII. Rankraštiniai ir archyviniai dokumentai, atspindintys Lietuvos socialinių sluoksnių ar bendruomenių identitetą. Kolekciją sudaro XV–XIX a. Lietuvos istorijai ir kultūrai svarbių dokumentų rinkiniai. Kolekcija apibūdinama pagal LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje priimtą fondų paskirstymą.

1. Pergamentų kolekcija (1329–1899 m. dokumentai);
2. Lietuvos evangelikų reformatų sinodo fondas (1413–1938 m. dokumentai);
3. Mažosios Lietuvos istorinių aktų rinkinys (1665–1898 m. dokumentai);
4. Kunigo, botaniko A. J. Pabrėžos rankraščiai (1739–1843 m. dokumentai);
5. Istoriko, švietėjo S. Daukanto rankraščiai (1825–1850 m. rankraščiai);
6. Kunigo, rašytojo, knygų rengėjo ir leidėjo M. Valančiaus fondas (1686–1977 m. dokumentai);
7. Kultūros veikėjo, muziejininko, numizmato Aleksandro Račkaus XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių bendruomenių JAV dokumentai (1867–1917 m.).

¹ Glosienė, Audronė, Manžuch, Zinaida. Skaitmeninio ir skaitmeninto kultūros paveldo valdymo strategijos atminties institucijose // Informacijos mokslai. – T. 25 (2003), p.19-31.

² National Projects. <www.lib.helsinki.fi/english/siteindex.htm>. Digitisation policies framework // National and Regional Policies and Programmes on Digitisation of Cultural and Scientific Content. <<http://www.minedu.fi/minedu/fidigi/nationalpages-3-fin.html>>.

³ A digital preservation policy for the National Library of Australia. <<http://www.nla.gov.au/policy/digpres.html>>.

⁴ Digitised documents in the collection of the NLE. <<http://www.nlib.ce/17535>>.

⁵ Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. Pergamentų kolekcija. <<http://pergamentai.mch.mii.lt/>>.

⁶ Rankraščių skyriaus rinkiniai : rodyklė. – Vilnius, 1997. – 47 p.

⁷ MUSICALIA. <<http://www.musicalia.lt/>>.

⁸ Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninio koncepcija : patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. rugpjūčio 25 d. nutarimu Nr. 933 // Valstybės žinios. – 2005, rugpj. 30 (Nr. 105), p. 6.

⁹ Lietuviškoji knyga : istorijos metmenys : nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais / Audronė Glosienė ... [et al.]. – Vilnius : Vilsa, 1996. – 226 p.

¹⁰ Kaunas, Domas. Knygos istorijos periodizacija: senosios ir naujosios knygos riba // Bibliografija : mokslo darbai. – 2001, p. 52-57.

¹¹ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547-1861. – Vilnius, 1969. – 728 p.

¹² UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinio registro nuostatai. <<http://www.unesco.lt/documents/Paveldas/registro%20nuostatai.pdf>>.

¹³ Lietuvos TSR bibliografija ...

¹⁴ Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. <www.libis.lt:80082>.

Summary

The Project "Creation of the Integrated Virtual Library Information System": Selection of Objects for Digitisation

Skirmantė KVIETKAUSKIENĖ, Jolita STEPONAITIENĖ

The Conceptual Framework of Digitisation of Lithuanian Cultural Heritage approved by the Resolution No. 933 of 25 August 2005 by the Government of the Republic of Lithuania has determined uniqueness, content and value, physical state, and age as the principle selection criteria for cultural heritage objects to be digitised.

The same selection criteria were highlighted during the preparation of the project "Creation of the Integrated Virtual Library Information System".

The Lithuanian memory institutions have collected printed and non-printed cultural heritage that has been forming for ages. It has been stored in various repositories in Lithuania and worldwide. The mission, activities and objectives of each memory institution determine the type of cultural heritage it is going to store. The main mission of libraries is to collect, store and disseminate cultural heritage which is in manuscript, printed or some other form. The Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, an initiator and creator of the project "Creation of the Integrated Virtual Library Information System" stores and preserves a significant part of printed and non-printed Lithuanian cultural heritage (books, serials, manuscripts, microforms, audio, visual and electronic documents, etc.), also creates and preserves the National Archive of Printed Documents. Over two million printed and other documents are stored in the library. The most important part of the fund of the National Library consists of 15–21th century printed Lithuanian documents and documents related to Lithuania, the number of which amounts to over 800 thousand. At the beginning of the project, the National Library selected 250 Lithuanian books of 16–19th centuries, 60 files from the collection of historical documents of Lithuania Minor and nearly 350 titles of periodicals, published until 1940.

The objects, digitised by the Lithuanian Archives Department, include registers of birth, marriage and death of the Roman Catholic Church. The General Assembly of Roman Catholic Church in Trident (1545–1563) obliged all catholic churches to fill out registers of birth, marriage

and death. Almost all volumes of registers of birth, marriage and death of the Lithuanian Roman Catholic Church ranging from 1599 to 1940 are stored at the State Historical Archive of Lithuania. It is the main historical source of 15–20th centuries used for genealogical research. The volumes of those registers also represent an important historical source for investigation of history of separate regions, toponymy, onomastics, linguistics, history of medicine, genealogy, and demography. The volumes of registers of Roman Catholic churches have been most frequently used since 1990. The reading room of the Archive provides over 300 books of registers per working day. The largest concern is the physical state of volumes of registers of Lithuanian Roman Catholic churches that are now frequently used. It must be stated that their preservation is in real danger: both the staff of the archive and visitors use originals of church registers since the copies have not been produced for the majority of those books. The Archive has already suspended the provision of 1420 church registers to the reading room; however, this number is constantly growing. Due to slow restoration, the provision of those files may remain restricted for several decades. Therefore, priority has been given to the digitisation of church registers, which are in bad physical state.

The Lithuanian Art Museum prioritises the large Lituianistic collections stored at the museum. Digitisation has been started of exhibits, created on paper using various techniques of graphics and painting, archival documents, and bibliographic rarities that are exceptionally sensitive and vulnerable due to their uniqueness, frailty of the material and non-durability or unsatisfactory state and sometimes absolute disrepair; therefore, they may not be accessed and remain unknown to researches as well as the general public.

Concerning the scope of Lithuanian written and printed cultural heritage, it is necessary to identify not only the selection criteria of documents but stages of digitisation as well.